

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	Конфликти и разбирателства в историята Conflicts and understandings in history
Том / година Volume / year	IV / 2025
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Елена Мачковска Elena Machkovska
Институция Affiliation	Съюз на учените в България – клон Плевен Union of Scientists in Bulgaria – Pleven
Заглавие Title	ОБЩОНАРОДНИЯТ КОМИТЕТ ЗА РАЗВИТИЕ НА ВЕЛИКО ТЪРНОВО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО И ПРИМЕР ЗА РАЗБИРАТЕЛСТВО THE NATIONAL COMMITTEE FOR THE DEVELOPMENT OF VELIKO TARNOVO – CHALLENGE AND EXAMPLE OF UNDERSTANDING
Страници Pages	567–585
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-4-567/

ОБЩОНАРОДНИЯТ КОМИТЕТ ЗА РАЗВИТИЕ НА ВЕЛИКО ТЪРНОВО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО И ПРИМЕР ЗА РАЗБИРАТЕЛСТВО

Елена Мачковска

Съюз на учените в България – клон Плевен

Резюме: Историята не е била милостива към старата столица на България.

Между 50-те и 60-те г. на XX в. огромното недвижимо културно-историческо наследство на Велико Търново е изправено пред заплахата от разрушаване и изчезване. От особена важност са археологическите паметници от XII – XIV в., когато градът е столица на българската държава. В края на 60-те г. на XX в. се разгръща мащабно строителство, оформило новия облик на града.

За 20 години (1965 – 1985) Велико Търново се превръща в исторически, културен и туристически център на България от създадения специално за целта Общонароден комитет. Това е един от най-мащабните и значими държавни проекти за опазване, възстановяване и експониране на културно-историческото богатство на Велико Търново и нагледен пример за обединение, предизвикателство и разбирателство в българското общество преди 1989 г.

Решението за цялостно проучване и възстановяване на крепостта Царевец прераства в движение за опазването на културно-историческата ни памет.

Използван е документалният и снимков архив на Общонародния комитет и периодичния печат, съхранявани в ДА – Велико Търново и РБ „П. Р. Славейков“ и др.

Темата е всеобхватна, така че не би могла да бъде изчерпана в публикацията.

Ключови думи: Общонароден комитет; Велико Търново; разбирателство; предизвикателство; туризъм; консервация; реставрация; експозиция.

„Царевград Търнов! Богоспасний Царевград! Царица на градовете! Втори Константинопол, трети Рим, стани! Стани и заживей с блясъка на своя изгрев и величието на своя залез... О, красиви и мили, родни Царевец и Трапезица! Вашето каменно мълчание днес говори... Цели векове се борите вие с разрушението... Безсмъртни сенки на миналото... Настъпва твойто възкресение!“

„Възхвала на Търновград“ в изпълнение на Константин Кисимов¹, в звездната нощ на първия театрален празник „Поглед към вековете“, 6 юни 1965 г.

Намираме се в навечерието на 60-та годишнина от онзи момент, в който с обединените усилия на обществеността на града, на великотърновци, на държавния, политически, научен, академичен, културен, творчески, интелектуален и обществен елит на България, на целия български народ, на българите, живеещи извън пределите ѝ, се създава Общонародният комитет за развитие на Велико Търново като исторически, културен и туристически град. (Фиг. 1)

Фиг. 1. Общонародният комитет пред третата порта на хълма Царевец, юни 1973 г. (ДА – Велико Търново)

Постигнато е едно съществено обществено разбирателство в годините 1965 – 1985, поставено на широка основа, довело да преобразяването на старата столица и съхраняването на стари-

¹ „Възхвала на Търновград“ е написана специално за Константин Кисимов от Камен Зидаров, член-основател на Общонародния комитет. В: в. Велико Търново, дек. 1984, с. 3; ДА – Велико Търново, ф. 1483, а. е. 21, л. 10.

ните ѝ от XII–XIV в., заплашени от разрушаване и изчезване.

За каузата се срещат и работят хора с различни специалности – строители и инженери, архитекти, скулптори, художници, проектанти, учени и писатели, археолози и музейни специалисти, видни личности на културата, интелектуалци, всеки със знанията и уменията си, с опита и творческата си фантазия. Месеци и години труд – напрегнат и вдъхновен. Съвременниците му го определят като един от най-мащабните и значими държавни проекти, превърнал се в илюстрация и доказателство за разбирателство и предизвикателство.

Извършената от специалистите в Окръжния исторически музей предварителна работа убеждава ръководителите на Велико Търново, че сериозен дял в бъдещото развитие на града трябва да заеме неговата богата история, разкриването, съхраняването, опазването и експонирането на културно-историческото наследство и памет.

През първата половина на 1965 г. се подема интензивна работа от ГОНС, ОНС, специализираните местни културни институции, специалисти, музейни работници и общественици за разработването на перспективна програма в направленията история, култура и туризъм в годините 1966 – 1970. Девет комисии работят по въпросите на паметниците на културата, проучването на средновековната българска история, построяването на спортно-туристически съоръжения, хотели, административни сгради, търговски обекти, туристически пътища и улици, лесопаркове и градини, ефектно осветление на града, изготвяне на пропагандни материали и сувенири². Градоустройственото планиране като обект на проучване и разработка е представено пред гражданството от арх. Живко Драгомиров³.

Зародилата се идея за модела „Общонароден комитет“ за опазване и възстановяване на огромното културно-историческо наследство на Търново и изграждането му като съвременен и модерен град се обсъжда на 19 септ. 1965 г.

Съвместната сесия на Окръжния и Градски народен съвет в старата столица се провежда заедно с колегиума на Комитета за култура и изкуство и Главното управление по туризма в България. В работата ѝ участват Тодор Живков – първи секретар на ЦК на БКП и министър-председател на България, членът на Политбюро

² Търново в близките 5 години. Интервю с инж. Н. Калпакчиев, кмет на Велико Търново (член-основател на Общонародния комитет), преди сесията на Окръжния и Градски съвети за обсъждане развитието на Велико Търново. – Борба (Велико Търново), № 831, 13 юли 1965, с. 1.

³ Драгомиров, Ж. Нашият град Велико Търново. – Борба (Велико Търново), № 86, 20 юли 1965, с. 2.

и зам.-председател на МС Пенчо Кубадински, Енчо Стайков – министър на транспорта и съобщенията, д-р Петър Вутов – председател на Комитета за култура и изкуство, писателите Емилиян Станев, Камен Зидаров, Георги Караславов, поетът Георги Джагаров, известните археолози акад. Кръстю Миятев⁴, проф. Димитър Димитров⁵, проф. Теофил Иванов⁶, проф. Пеню Русев⁷, Янка Николова – асистент по археология в търновския университет, Христо Нурков, директор на Окръжния исторически музей и други изявени личности. Трудно е да изредим всички!⁸

Фиг. 2. Димитър Тужаров, ДНА,
ВеликоТърново, 19 септ. 1966 г.

Докладът „Състояние и развитие на Велико Търново като важен исторически, културен и туристически град в България“ (Фиг. 2) на председателя на Изпълкома на ОНС Д. Тужаров⁹ раз-

⁴ Акад. Кръстю Миятев (1892 – 1966). След докторат по философия – Виена (1915), специализира история на византийското изкуство в Берлин. Участва в Първата световна война и оцелява в пленничество. Директор на Етнографския музей (1939 – 1944), (1952 – 1963) и на Археологическия институт. От 1950 г. до смъртта си на 24 авг. 1966 г. акад. Миятев ръководи започналите през 1946 цялостни проучвания на царския дворец на хълма Царевец. Член-основател на Общонародния комитет.

⁵ Проф. Димитър Димитров (1908 – 1975), директор на Археологическия институт с музей при БАН (1963 – 1970), чл.-кореспондент на БАН (1947), академик (1966). Член-основател на Общонародния комитет.

⁶ Проф. Теофил Иванов (1918 – 1999). От 1945 г. работи в Националния археологически институт с музей в София, професор във ВИИИ „Николай Павлович“ (1974) и ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“. Чл.-кореспондент на Археологическия институт във ФРГ, Лондонското археологическо дружество и Австрийския археологически институт. Ръководител на археологическите разкопки в Никополис ад Иструм. Член-основател на Общонародния комитет.

⁷ Проф. Пеню Русев (1919 – 1982), зам.-ректор, а от 1965 до 1967 г., ректор и основател на ВПИ „Братя Кирил и Методий“, преобразуван в университет на 13 окт. 1971 г. Ръководил катедра „Българска филология“ от началото на нейното създаване на 2 окт. 1963 до 1965 г.

⁸ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 2, л. 2, 3; а. е. 4, л. 22 – 24; Борба (Велико Търново), № 113, 21 септ. 1965, с. 1.

⁹ Димитър Тужаров (1919 – 1997), р. в семейство на бежанци, заселени в Свищовско. Завър-

глежда състоянието на средновековните паметници на културата и в частност х. Царевец десет години след обявяването на старинната част на града за исторически резерват от национално значение. Към доклада има подготвени материали и документи, обсъждани предварително с търновските граждани¹⁰.

Трябва да отбележим, че след 1946 г. започват системни археологически проучвания на двореца на българските царе. След обявяването на старата част на града за исторически резерват през 1958 и 1959 г. Окръжният исторически музей провежда проучвания на крепостната система на х. Царевец със свои специалисти.

Според постановлението на Министерския съвет¹¹ Търново е разделен на три зони. Първата включва най-старите части от града, а хълмовете Момина крепост, Царевец и Трапезица са обявени за исторически резерват. Във втората зона е старинната част на кв. „Димитър Благоев“ и „Васил Коларов“, с граници до Паметника на обесените и територията на с. Арбанаси, поставени под специален режим. В третата зона са всички нови квартали на града¹².

В оживената дискусия по доклада и материалите участва акад. Кръстю Миятев, който смята, че археологическият център на града трябва да бъде на Царевец, за да стане този хълм мощен фактор за родолюбиво възпитание¹³. Според него проучването на средновековната ни култура би могло да бъде много добре организирано и компетентно ръководено, ако БАН създаде филиал на Археологическия институт във Велико Търново. Предлага премахването на туристическата хижа на х. Царевец, за да се построи сграда за археологически музей¹⁴. Днес сграда и Археологически музей на хълма Царевец няма, но туристическата хижа, превърнатата някога в Пионерски дом, не съществува. Съборена е през 1981 г. в изпълнение решението на Изпълнителното бюро на Об-

шва Висшата партийна школа в Москва (1958), Висшия финансов институт в Свищов (1964), кандидат на икономическите науки (1970), секретар на ОК на БКП (1958 – 1965), председател на Окръжен народен съвет – Велико Търново (1965 – 1973), народен представител, общественик. Член-основател на Общонародния комитет и Изпълнителното бюро, заместник-председател на Комитета за държавен и народен контрол (1973). Носител на ордени и медали, включително „Георги Димитров“.

¹⁰ Търново в близките 5 години. Интервю с инж. Н. Калпакчиев, кмет на града, за развитието на Велико Търново. – Борба (Велико Търново), № 831, 13 юли 1965, с. 4.

¹¹ Постановление на МС № 506, 27 дек. 1955 г.

¹² Държ. вестник, бр. 20, 1980. Наредба № 15 на Комитета за култура и Комитета по архитектура и благоустройство (КАБ) за опазване, застрояване и благоустрояване на старинната част на Търново.

¹³ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 2, л. 19 – 20.

¹⁴ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 2, л. 19.

щонародния комитет от 1976 г. като „*пречеца на експонирането на Царевец*“.¹⁵

През 1974 г. Българската академия на науките, съобразявайки се с предложението на акад. Кръстю Миятев, създава свой филиал на Археологическия институт във Велико Търново. Въпросът се поставя няколко пъти на заседания на Изпълнителното бюро¹⁶. Специалистите от филиала се включват активно в провеждането на интензивните археологически разкопки и проучването на вътрешната крепост на Царевец, залегнали в мащабната програма на Общонародния комитет.

Директорът на ОИМ Хр. Нурков¹⁷ предлага цялостно проучване на средновековната крепост, а разкритите архитектурни паметници да бъдат консервирани и експонирани чрез най-модерни съвременни средства. Всичко това ще даде възможност крепостта да се показва на посетителите и ще съдейства за патриотичното възпитание на търновци. А чуждестранните посетители ще се запознаят с високата материална култура на българския народ¹⁸.

Археологът Янка Николова¹⁹ отбелязва, че скоростно трябва да бъдат проучени археологическите паметници от XII – XIV в. с акцент Царевец, Трапезица и Момина крепост²⁰.

В изказването си Тодор Живков (Фиг. 3) подчертава, че главният въпрос на сесията е бъдещето на Търново като исторически, културен и туристически град. Огромната работа, която предстои, трябва да бъде поставена на научна основа, отбелязва той в края на изложението си.²¹

След разгорялата се дискусия и изказаните мнения, на 19 септ. 1965 г. се полагат основите на Общонародния комитет, чиято основна задача е да координира, направлява и ръководи по-нататъшната работа за развитието на Велико Търново като уника-

¹⁵ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 14, л. 13 – 14. Протокол от срещата на П. Кубадински с партийни и административни ръководители, архитекти, историци, музейни работници, 1976 г.

¹⁶ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 4, л. 26.

¹⁷ Христо Нурков (1925 – 2000). Дългогодишен директор на ОИМ – Велико Търново (1963 – 1984). Отличен с орден „Кирил и Методий“ II и I ст. (1970; 1976), значка „Отличник на Комитета за изкуство и култура“, юбилейна значка „100 години Окръжен исторически музей“ и др. Член-основател на Общонародния комитет.

¹⁸ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 2, л. 9-11; Борба (Велико Търново), № 113, 21 септ. 1965, с. 4.

¹⁹ Доц. д-р Янка Николова (1922 – 2012) е български учен, археолог, медиевист, преподавател, общественик. Директор на ОИМ Велико Търново до 1963 г., зам.-декан на Историческия факултет (1968 – 1972), зам.-ректор (1968 – 1980), ръководител на Научно-изследователския център на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, дългогодишен университетски преподавател.

²⁰ Борба (Велико Търново), № 113, 21 септ. 1965, с. 4.

²¹ Борба (Велико Търново), № 113, 21 септ. 1965, с. 1.

Фиг. 3. Велико Търново, 19 септ. 1965 г.
(ДА – Велико Търново)

лен исторически, културен и туристически град. В състава му са включени 66 знакови личности – ръководители на политически, държавни и научни институти от София и Велико Търново, учени, археолози, архитекти, историци, писатели, представители на творчески съюзи, културни и обществени дейци, интелектуалци. Първоначално комитетът е оглавяван от почетния председател на БАН акад. Тодор Павлов, а Тодор Живков е почетен председател²².

Със създаването на Общонародния комитет се взема паметното решение за цялостно проучване и възстановяване на крепостта Царевец, прераснало в отношение и грижа за културно-историческото наследство и опазването на националната ни памет.

Комитетът се задължава в кратки срокове да разработи конкретна програма за действие. За финансовото обезпечаване сесията препоръчва на Общонародния комитет да създаде фонд „За развитие на Велико Търново като исторически, културен и туристически град“, считано от 1 ян. 1966 г.²³ Постъпленията са по няколко направления: от държавата, от дарителски кампании, от доброволен труд, от емитиране на специални и пощенски марки, издаване и разпространение на вестник „Велико Търново“ в България и чужбина²⁴.

На 29 дек. 1965 г. първото заседание проведено във Велико Търново, определя основните насоки за дейността на комитета с

²² ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 2, л. 28, 29, 30; ф. 1483, оп. 1, а. е. 4, л. 22.

²³ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 2, л. 31.

²⁴ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 23, л. 2.

единственото намерение да превърне грижата за развитието на Велико Търново в общонационална и общодържавна задача за опазване на културно-историческата ни памет.

На 10 февр. 1966 г. е обнародвано Постановление № 6 на МС „За развитието на Велико Търново“²⁵, с което държавата и обществеността поемат грижата за древната столица на България като „...значителен исторически, културен и туристически град...“²⁶ Задължава Министерството на финансите да осигурява годишно държавно финансиране на Националната програма за проучване, реставриране и експониране на историческите забележителности във Велико Търново и околностите му по бюджета на ОНС – Велико Търново.

Приемането на Постановлението, получило горещата морална подкрепа от целия български народ, можем да считаме за повратен момент и пример за разбирателство в сложния и труден процес за разкриване величието на древната ни столица.

15-те клаузи на постановлението конкретизират задачите на БАН, на Комитета за изкуство и култура (КИК), Националния институт за паметниците на културата (НИПК)²⁷, Министерствата на архитектурата и благоустройството, на енергетиката, на транспорта и съобщенията, на горите и горската промишленост, Главно управление на пътищата, Главно управление на туризма, Окръжния и Градския народен съвет – Велико Търново, ръководства на творчески съюзи и общественно-политически организации.

Широкомащабната и всеобхватна програма се осъществява в няколко направления: създаване на научно-изследователски колектив от изявени специалисти за археологическите проучвания на Царевец, Асенова махала, Трапезица, Момина крепост, Света гора и Никополис ад Иструм, реставрация и експониране на отделни обекти, проучване, проектиране, реставриране и адаптиране на възрожденската част на Велико Търново, оформление на централната градска част, подобряване на градския и извънградски транспорт и пътните връзки, изграждане на нови тунели и обходни пътища, строителство на хотели, мотели, къмпинги за туристическия поток, развитие на икономиката и инфраструктурата.

В дейността на Общонародния комитет се открояват два етапа.

²⁵ Борба (Велико Търново), № 20, 15 февр. 1966, с. 1; Работническо дело, № 81, 22 март 1966, с. 1.

²⁶ Борба (Велико Търново), № 20, 15 февр. 1966, с. 1.

²⁷ Националният институт за паметниците на културата е основан през 1957 г. През 1968 г. се създава филиал във Велико Търново с основна дейност насочена към възстановителни работи на хълма Царевец.

Първият е „Програма 1300“ в две части, приета още през 1978 г., за проучване, реставриране и консервиране на средновековните паметници на х. Царевец, както и подготовка за тяхното експониране. Първата да завърши през 1981, а втората да продължи до 1994 г. С обединените усилия на специалистите от научните и творчески институти на хълма Царевец до 1985 г. са възстановени портите, крепостните стени, патриаршеската църква „Св. Вознесение Господне“ по проект на архитектите Боян Кузупов, Илия Лефтеров и Теофил Теофилов²⁸. Промените, настъпили в държавата ни след 1989 г., стопират изпълнението на втората част.

„Програма 800“ обхваща времето от 1981 до 1985 г., когато се навършват 800 години от въстанието на търновските боляри Асен и Петър и възстановяването на българската държава²⁹.

За по-добра оперативност и координация между институциите на 10 март 1966 г. е избрано Изпълнително бюро от 9 души под председателството на Пенчо Кубадински. Заедно с Общонародния комитет успяват да дадат нова визия на старата столица, превръщат града в национална светиня и гордост³⁰. Никой друг град, според акад. Кръстю Миятев, никакъв музей не могат да представят така цялостно и нагледно историята, културата и изкуството на Втората българска държава, както Търново, където са съсредоточени най-много останки от миналото и са открити важни паметници на светската и църковна архитектура³¹.

Първоначално секретар на Изпълнителното бюро е Петър Георгиев, дотогавашен председател на Окръжния съвет за култура. От 1 юли 1966 до 31 март 1969 г. негов секретар е журналистът Христо Консулов³². Една от задачите му като член на Общонародния комитет и Оперативното бюро е да осъществява пряка връзка с обществеността на града посредством периодичния печат и в. Велико Търново³³. От 1 апр. 1969 г. до 1 ян. 1987 г. член и секретар на Общонародния комитет и Оперативното бюро е Цо-

²⁸ Теофил Теофилов (1944 – 2008). Завършва архитектура (ВИСИ), член на САБ (1969). Специализира в Международния център за изследвания, консервация и реставрация на културни ценности (ICCROM) в Рим (1972 – 1973). До 1986 г. работи като проектант и н. с. към Националния институт за паметниците на културата. Главен архитект и кмет на В. Търново (1986 – 1988). Реализирани проекти: реставрация на църквите „Св. Димитър Солунски“ и „Св. Четиридесет мъченици“ в Търново, църкви в Арбанаси, Свищов, обекти на х. Царевец, къщата на Борис Денев и къщата с маймунката във В. Търново и др. обекти от съкровищницата на българската средновековна и възрожденска архитектура.

²⁹ В-к Велико Търново, дек. 1984, с. 16.

³⁰ В-к Велико Търново, юб. изд., ноем. 1985, с. 3.

³¹ Борба (Велико Търново), № 113, 21 септ. 1965, с. 4.

³² Христо Консулов (1925 – 1997). Завършва Априловската гимназия и право в СУ „Климент Охридски“. Гл. редактор на в. „Борба“ (1949 – 1966), ръководи бюрото на София-прес в Москва (1969 – 1977). Носител на орден „Кирил и Методий“ I и II ст., „Червено знаме на труда“ и др.

³³ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 6, л. 7 – 8.

ню Цонев³⁴. В града функционира и Оперативна група под ръководството на Д. Тужаров, председател на ИК на ОНС, която осъществява връзката с Изпълнителното бюро, ръководи работата на институциите в центъра и следи за изпълнението на годишните програми на комитета.

Една от сериозните задачи на Изпълнителното бюро е събирането на материални средства за изпълнение на програмата за преобразяването на града. На този важен въпрос са посветени четири заседания, на които се обсъжда хода на постъпленията в учредения фонд „Развитие на Велико Търново“ от цялата страна и чужбина.

Изготвено е официално „Възвание към българския народ“, обсъдено и прието на второто заседание на Общонародния комитет на 10 март 1966 г., ръководено от акад. Тодор Павлов³⁵. Написано вдъхновено и силно патриотично от Емилиян Станев – член-основател на комитета, обнародвано в печата, възванието приканва пламенно българския народ да подкрепи подписката за доброволно събиране на средства за родолюбивото дело³⁶.

Откликът на българските граждани е изумителен! За кратко време в общонародния фонд постъпват 5 926 168 000 лв.³⁷ Даренията показваме разпределени по направления.

От емитираните специални марки от 20 и 50 ст., 1, 3 и 5 тогавашни лева даренията за проучването на х. Царевец и главната крепост на средновековната столица са 2 583 678 лв.³⁸ (Фиг. 4)

В дарителската кампания се включва Комитетът при Министерството на съобщенията, който през 1967 г. предлага нова серия от шест многоцветни пощенски марки „Велико Търново – исторически, културен и туристически град“, изработени от заслужи-

Фиг. 4. Д А – Велико Търново

³⁴ Цоню Цонев (1919 – 2008). Завършил стопанския университет във Варна (1947) и висшата партийна школа в Москва (1955– 1958. Директор на фабрика „Балкан“ – Търново (1947 – 1949), първи секретар на Околийски комитет на БКП (1958 – 1965), директор на текстилна фабрика „В. Мавриков“ – Търново (1965 – 1968). Секретар на Изпълнителното бюро на Общонародния комитет (1 апр. 1969 – 1 ян. 1987). Има публикации във в-к Велико Търново.

³⁵ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 3, л. 1 – 6.

³⁶ Борба (Велико Търново), № 35, 22 март 1966, с. 1.

³⁷ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 5, л. 9 – 10; оп. 1, а. е. 23, л. 2.

³⁸ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 22.

лия художник проф. Веселин Стайков. Във фонда постъпват 5 290 лв.³⁹ (Фиг. 5)

Приносът на вестник „Велико Търново“ – печатен орган на Общонародния комитет, в тираж от 40 000 бр. на 36 стр., е 1 105 000 лв.⁴⁰

От предприятия, организации и ведомства от страната, от българите в чужбина, от лихви и дарения от бригадири, в общонародния фонд постъпват общо 2 232 198 лв.⁴¹

Изпълнителното бюро упражнява строг контрол при изразходването на средствата. Всяка година на заседанията си обсъжда титулния списък на обектите, за които се отпускат целеви средства⁴².

Началото на обновлението и мащабното строителство в Търново се поставя още през 1966 г., когато Общонародният комитет получава първите 400 хил. лв. от бюджета на държавата за осъществяване на археологически проучвания на х. Царевец и Никополис ад Иструм и 100 000 лв. за реставрация на възрожденските къщи. Бързите и решителни действия на държавата потвърждават значението и важността на Велико Търново като исторически, културен и туристически център⁴³.

На Царевец, на Света гора, на Варуша, на улица „Гурко“ кипи строително оживление. Реставрирани са част от крепостните стени, започва възстановяването на историческата църква „Св. Димитър“, откъдето е обявено въстанието на братята Петър и Асен през 1185 г., започва реконструкцията на Патриаршията. Една след друга се разкриват тайни от руините на Царевец, а градът се модернизира, променя облика си.

Хармонията между средновековното, възрожденското и новото строителство е постигната благодарение професионалната намеса на арх. Никола Николов – главен проектант на Велико Търново от 1966 г. до 1987 г. и член-основател на Общонародния комитет⁴⁴. Предвиденият нов градоустройствен план е реализи-

Фиг. 5. Търново с тунелите

³⁹ В-к Велико Търново, юли 1967, с. 20.

⁴⁰ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 5, л. 9 – 10; оп. 1, а. е. 23, л. 2.

⁴¹ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 5, л. 9 – 10; оп. 1, а. е. 23, л. 2.

⁴² В-к Велико Търново, юб. изд., ноем. 1985, с. 11; ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 23, л. 1 – 3.

⁴³ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 3, л. 7 – 8, 11 – 12.

⁴⁴ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1., а. е. 6, л. 2.

ран през 1968 г. от архитектите Никола Николов, Борис Камиларов, Атанас Агура и др.

За изминалите години Общонародният комитет се превръща в обществена опора, в инициатор и координатор за развитието на града, в самобитен, творчески, обществен-държавен орган, успял да увлече и обедини различните обществени и държавни органи, институции, творчески съюзи.

Първите резултати за постигнатото от 1966 до 1972 г. се отчитат на 8 юни 1973 г. в ДМТ „К. Кисимов“. Сградата на театъра е открита тържествено от Т. Живков на 20 апр. 1971 г. с постановката „Под игото“ на режисьора Симеон Шивачев.

Докладът на Кубадински разглежда хода на археологическите проучвания, консервационните и реставрационни дейности, градоустройствения план на старата част на града, художествената, пропагандната и издателска дейност. В началото на всяка година Изпълнителното бюро с участието на специалисти от централните и местни ведомства и институции утвърждава плановете и насоките за работата им.

По инициатива на Т. Живков и под ръководството на БАН Изпълнителното бюро организира дискусия по проблемите на проучването и реставрирането на Царевец. Провежда се и ползотворна среща с изтъкнати наши учени-историци, с участието на представители от университета в града, за активизиране на историческата наука в изучаването и популяризирането на важни моменти от миналото на Търново. Групи от изтъкнати археолози, архитекти, историци, научни и музейни работници посещават европейските музеи и библиотеки за обмяна на опит и информация.

Констатирано е значително изоставане в системната обработка на натрупания огромен археологически материал от разкопките и неговото публикуване, преди да бъде предоставен за проучване, ползване и експониране на българската и международна историческа наука. За целта в ОИМ се изгражда единна Лаборатория за консервация и реставрация⁴⁵, подготвяна от края на 1968 г., и фотолаборатория, обзаведени със съвременни съоръжения, които да подпомогнат работата на археолози, реставратори и музейни специалисти в тази посока⁴⁶. Преди това науч-

⁴⁵ За завеждащ отдел е назначена Веселина Инкова. Разработката представя сериозните амбиции на В. Инкова за работа на съвременен научно ниво. Резултатите са хилядите обработени находки и създаденото име на най-добрата извънстолична лаборатория за консервация и реставрация, задоволяваща нуждите както на музея във Велико Търново, така и на музеите от Северна България.

⁴⁶ **Кубадински, П.** Разностранна плодотворна дейност за развитието на Велико Търново.

ната обработка на археологическия материал се е извършвала в лабораториите на БАН.

Частично е изпълнена и програмата за изграждането на Търново като туристически град. Отбелязва се увеличение на легловата база в новопостроените хотели. Ускорено се работи по разширението на хотел „Янтра“ и туристическия леглови фонд в историческото село Арбанаси с проекти на Националния институт за паметниците на културата.

Масщабната дейност по проучването, реставрацията и експонирането на историческите забележителности е съпроводена от богата и разнообразна културно-творческа дейност. Градът постепенно започва да се оформя като културен център. Открива се новата модерна сграда на ДМТ „Константин Кисимов“, Изложбени зали „Рафаел Михайлов“ (1976), Младежкият дом (1969), новите експозиции на музеите на Възраждането в реставрирания хан „Хаджи Николи“ (1970) и на революционното движение в специално построената за целта сграда (1971). Изградени са новата болница, ХЕИ, общежитие и учебни корпуси на втория в страната университет. В процес на строителство е широкоформатното кино „Полтава“, Съдебната палата (1969 – 1977), Градския народен съвет (1981), Окръжния комитет на БКП (1979), Българска народна банка, с които се оформя новият градски център.

През отчетния период се дава силен тласък на културните мероприятия. Началото на Прегледа на историческата драма и театър „Поглед към вековете“ се поставя през месец юни 1965 г. Събдва се мечтата на великия артист Константин Кисимов да се играят исторически спектакли на хълма Царевец. В продължение на 20 години на великотърновска сцена са изиграни 48 исторически пиеси⁴⁷.

През 1968 г. започва и периодичното провеждане на общи художествени изложби на историческа тема „Велико Търново през погледа на художника“. Участват изтъкнати български автори – Ненко Балкански, Васил Стоилов, Светлин Русев и др.⁴⁸

Прегледът на изкуствата през годините се утвърждава като забележително национално събитие в културния календар на държавата.

Активно се работи за популяризирането на Велико Търново. Отпечатани са нови албуми – по-издържани в художествено и стойностно отношение от издадените дотогава, научни сборници

// Прослава на Велико Търново. Сб., С., 1978, с. 414; ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 4, л. 26.

⁴⁷ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 5, л. 40.

⁴⁸ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 5, л. 40; а. е. 21, л. 10.

с подбрани монографии, статии, исторически и археологически проучвания на изтъкнати български учени и изследователи на средновековната история на България и в частност на Търново.

От създаването на Общонародния комитет до закриването му през 1986 г. са издадени над 70 научни, научно-популярни и художествени произведения, сборници, албуми, пътеводители и др.⁴⁹ Специално за 800-годишнината Общинският и Окръжният народен съвет осъществяват издаването на над 30 заглавия⁵⁰.

Дейността на Общонародния комитет постоянно се отразява на страниците на вестник „Велико Търново“, който пропагандира мероприятията, публикува проучванията за историята на средновековната столица на България и я прави достояние за обществеността у нас и в чужбина.

По време на първия етап от програмата, посветена на 1300-годишнината от създаването на българската държава започва застрояването на новите квартали на съвременния град – Чолаковци, Колю Фичето, Акация, Бузлуджа, Картала и централния градски площад⁵¹. Силен тласък получава икономическото развитие на Търново с важни структуроопределящи и технологични производства. Оформят се три промишлени зони с нови предприятия и отрасли, съсредоточени около града. Днес повечето индустриални предприятия или не съществуват, или са превърнати в акционерни дружества с друг вид дейност⁵².

Необходимостта от осигуряване на питейна вода за града и околността е решен с началото на строителството на язовир „Йовковци“ през март 1968 г., пуснат в експлоатация на 25 апр. 1979 г.

В процес на изпълнение е обходният път София – Варна, оформящ западния вход откъм с. Леденик. Изпъква необходимостта от ускоряване на проучването, проектирането и строителството на подходяща пътна връзка между Велико Търново, Горна Оряховица и Лясковец. За спокойствието и безопасността на туристите се започва строителството на обходния път Русе – Стара Загора, който ще намали напрежението по единствената главна улица в старата част на града.

Изпълнява се решението на Общонародния комитет да про-

⁴⁹ Станев, Хр. Две десетилетия разцвет на Търновград. – Борба (Велико Търново), № 183, 23 септ. 2010, с. 3; Кубадински, П. Разностранна плодотворна дейност за развитието на Велико Търново. // Прослава на Велико Търново. Сб., С., 1978, с. 420 – 421.

⁵⁰ Сборниците: Царстващият град Търнов; Величието на Търновград; Културата на средновековния Търнов; Царевград Търнов, т. IV; Търновската средновековна художествена школа, авт. проф. Ат. Божков и др.

⁵¹ Драгомиров, Ж. Нашият град Велико Търново. – Борба (Велико Търново), № 86, 20 юли 1965, с. 2.

⁵² Станев, Хр. Две десетилетия разцвет на ... – Борба (Велико Търново), № 183, 23 септ. 2010, с. 3.

дължи строителството на започнатия преди години Интерхотел „Велико Търново“ до Стамболовия мост. Проектът на арх. Никола Николов, утвърден през 1967 г. се строи в продължение на 14 години. Открит е официално на 18 юни 1981 г., в чест на 1300-годишнината от създаването на българската държава, в присъствието на дипломатическите мисии, акредитирани в София⁵³.

Годината 1984 е решаваща за успешното изпълнение на „Програма 800“ и подготовката за честването на 800-годишнината от въстанието на Асен и Петър и възстановяването на българската държава.

Натрупаният опит позволява осъществяването ѝ да протече още по-динамично, всеобхватно и напрегнато. Широко мащабната строителна и благоустройствена дейност се оказва истинско изпитание и проверка на качествата и възможностите на специалисти и изпълнители и същевременно богата школа за тяхното развитие и усъвършенстване.

Предвид огромната по обем работа Общонародният комитет заседава пет пъти. В резултат на усилията на комитета и Изпълнителното бюро, на археолози, учени, музейни работници, общественици и строители, на жителите на старата столица юбилейната 1985 г. се посреща с няколко значими обекта, отразяващи върхови моменти от националната история на България и в частност на Велико Търново.

На 16 ноем. 1985 г. тържествено се откриват археологическата експозиция „Велико Търново – столица на България XII–XIV в.“⁵⁴, музеят „Възраждане и Учредително събрание“⁵⁵ в бившия турски конак, строен от майстор Колю Фичето, и залата на Първото Велико народно събрание, където е приета Търновската конституция (Фиг. 6), стенописаната патриаршеска църква „Вознесение Господне“⁵⁶ на най-високото място на крепостта Царевец, подчертаваща духовната сила на българина, реставрираната църква „Св. Димитър“⁵⁷, откъдето започва въстанието на Асен и Петър и възстановяването на българската държавност със столица Търновград⁵⁸. Присъства официалната делегация от членовете на Общонародния комитет и гостите, водена от Тодор Живков.

⁵³ Борба (Велико Търново), № 74, 23 юни 1981, с. 1.

⁵⁴ Дело на музейните специалисти н. с. д-р П. Мачковски, Ат. Писарев, М. Цочев, П. Станев и проектантите проф. Ал. Терзиев и н. с. арх. Т. Теофилов.

⁵⁵ Изпълнен по проект на художника Зл. Чалъков и музейните специалисти Ст. Цонев, Цв. Генчева, Св. Станева, Т. Минчева, с ръководител н. с. Тодорка Драганова.

⁵⁶ Проект на арх. Боян Кузупов, стенописана от худ. Теофан Сокеров.

⁵⁷ Проект на н. с. арх. Т. Теофилов и група за археологически проучвания, с рък. доц. Янка Николова.

⁵⁸ Борба (Велико Търново), № 96, 1984, с. 2.

Фиг. 6. Откриване на музей „Възраждане и Учредително събрание“, 16 ноем. 1985 г.

На един от най-живописните завои на р. Янтра е открит тържествено Паметникът на Асеновци. С цялото си художествено въздействие внушителната творба, посветена на четиримата най-велики българи на Средновековието – Петър, Асен, Калоян и Иван Асен II, олицетворява историческото величие на Втората българска държава и нейните владетели. (Фиг. 7) За скулптурната композиция акад. Крум Дамянов е удостоен със званието „Почетен гражданин на Велико Търново“ на 22 март 1996 г.⁵⁹

В непосредствена близост до паметника на Асеновци е Художествената галерия, открита през 1983 г. с изложбата „Велико Търново през погледа на художника“.⁶⁰

Поклонът пред родината, започнал на най-високото място на крепостта Царевец, завършва с феерията от светлини и звуци на аудио-визуалния спектакъл „Звук и светлина“, представяща величието на Търновград. Все обекти с национално значение, символи на българската държавност и духовност.

⁵⁹ Преди построяването на паметника започва масирана дарителска кампания, събраната сума е над 6 млн. лева. Доброволен е трудът за почистването и подготовката на терена на работници от заводи и предприятия в града. Началото е на 4 февр. 1985 г., завършва три дни преди всенародните тържества. Авт. колектив: скулпторът акад. Крум Дамянов, Иван Славов, Владимир Игнатов, архитектите Георги Гечев и Коста Цеков. Участват великотърновците инж. Пеню Александров и Марин Маринов.

⁶⁰ Сградата на Боруна, замислена като художествено-занаятчийско училище е адаптирана и реставрирана в Художествена галерия от колектив под ръководството на арх. Н. Николов. Проектанти на експозицията са худ. Ив. Радев и проф. Ал. Терзиев.

Фиг. 7. Откриване на паметника на Асеновци, 16 ноем. 1985 г.

Ден преди това, на 15 ноем. 1985 г., се провежда последното тържествено заседание, на което председателят на Изпълнителното бюро Пенчо Кубадински изнася доклада „Двадесет години Общонароден комитет за развитие на Велико Търново 1965 – 1985 г.“⁶¹ Взема се важното решение за прекратяване на дейността му.

Общонародният комитет за развитие на Велико Търново и Изпълнителното бюро, обединявайки и увеличавайки държавата, правителството, творческите и обществени съюзи и организации, научните работници, археолози, музейни специалисти, проектантите, архитекти, строители, с доброволната помощ на великотърновци и българския народ са 20-годишен пример за широко обществено разбирателство и предизвикателство. Изпълнява се обществен проект, превърнал старата столица на България в място заредено с история, чудесно съчетание на природа, възрожденска и съвременна архитектура, привлекателен културен и туристически център за търновци и гости.⁶²

Изпълнил внушителната си програма, Общонародният комитет за развитие на Велико Търново прекратява дейността си на 25 дек. 1986 г. в София с последното 43-то заседание. Един от най-мащабните и значими държавни проекти е изпълнен.

Интересно е да надникнем в цифрите. Постъпилите дарения от 19 септ. 1965 до 31 дек. 1985 г. са 5 926 168 лв. Разходите са 5 363 486 лв.: 4 518, 494 лв. за археологически разкопки и проучвания; 697 641 лв. за реставрационни дейности; 71 000 лв. за ла-

⁶¹ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 5, л. 1 – 50.

⁶² ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 5, л. 40; а. е. 21, л. 10.

боратория към БАН; 76 351 лв. за стенописи и подова настилка на патриаршеската църква. Остатъците от даренията се прехвърлят по сметката на Фонд „13 век България“ (НДФ) за изразходване според волята на дарителя.

Четейки документите по дейността на Общонародния комитет, достигаме до извода, че това е експеримент и оценка на културно-историческото ни минало, съсредоточено в Търново, и силно желание за опазване на културно-историческата ни памет и наследство.

За значимостта на извършеното след учредяването на Общонародния комитет доц. арх. П. Бербенлиев⁶³ отбелязва, че тук са създадени условия за развитието на реставрационната наука и практика. Това е дело на общата национална политика за опазването на историческото ни наследство. Според арх. Бербенлиев натрупаният опит в Търново прераства в българска национална школа за опазването на културното ни наследство. А „*първа рожба на тази школа*“⁶⁴ е възраждането на старата престолнина Търновград.

⁶³ Пейо Бербенлиев (1923-1999), професор по история на архитектурата. Член-основател на Общонародния комитет. Ръководител катедра „История и теория на архитектурата“ (1967 – 1984), поставя основите на новото направление „Опазване на архитектурното наследство“, директор на НИПК (1963- 1973), зам.-председател на Комитета за изкуство и култура от 1973 г. Поставено е началото на организираната практика по проучване, документиране, опазване, консервиране, реставриране и адаптиране на старинни недвижими ценности. НИПК става средище на мисъл и практика на международно признатата българска школа по паметниците на културата, с начало Велико Търново, което губим след 1989 г.

⁶⁴ ДА – Велико Търново, ф. 1483, оп. 1, а. е. 4, л. 8.

THE NATIONAL COMMITTEE FOR THE DEVELOPMENT OF VELIKO TARNOVO – CHALLENGE AND EXAMPLE OF UNDERSTANDING

Elena Machkovska

Union of Scientists in Bulgaria – Pleven

Abstract: History has not been kind to the old capital of Bulgaria.

Between the 50 s and 60 s in the 20th century the huge immovable cultural and historical heritage of Veliko Tarnovo is facing the threat of destruction and disappearance. Of particular importance are the archaeological monuments from the 12th – 14th centuries, when the city was the capital of the Bulgarian state. At the end of the 60's in the XX century large scale construction unfolded, shaping the new look of the city.

For 20 years (1965 – 1985), Veliko Tarnovo became a historical, cultural and tourist center of Bulgaria by the General People's Committee created especially for the purpose. This is one of the most large-scale and significant state projects for the preservation, restoration and exposure of the cultural and historical wealth of Veliko Tarnovo and a clear example of unity, challenge and understanding in Bulgarian society before 1989.

The decision to fully explore and restore the Tsarevets fortress grew into a movement for the preservation of our cultural and historical memory.

The documentary and photo archive of the All-People's Committee and the periodical press stored in DA – Veliko Tarnovo and RB „P. R. Slaveykov“ and others.

The topic is comprehensive, so it could not be exhausted in the post.

Keywords: General People's Committee; Veliko Tarnovo; understanding; challenge; tourism; conservation; restoration; exposition.

Елена Мачковска

Съюз на учениците в България

Клон Плевен

Плевен, ул. „Васил Левски“ № 150

E-mail: lenimach@abv.bg